

І. Аркас Захарій Андрійович

Миколаївський рід Аркасів можна назвати феноменальним родом. П'ять поколінь його на нашій землі протягом більше 125-ти років було репрезентовано творчими особистостями, які зробили вагомий внесок у культурний розвиток України. Найбільш широко Аркаси займалися історією, музикою і театром, менше – літературою. Простежимо історичну творчість окремих представників роду, починаючи з постаті **Захарія Андрійовича Аркаса**

(21 листопада 1793 – 2 квітня 1866),¹ старшого брата батька Миколи Миколайовича Аркаса, його дядька, народженого в Греції і малюком привезеного батьками до Миколаєва, де вчився і служив на флоті до смерті в Севастополі, похований у Миколаєві. Український археолог, історик, перший історик Чорноморського флоту, генерал-лейтенант.

Захарій Андрійович Аркас

Народжений на землі материкової Греції, він назавжди залишився щирим патріотом своєї історичної батьківщини. З початку 40-х років XIX ст. З.А. Аркас впритул почав займатися археологією Північного Причорномор'я, обравши основною тематикою грецьку колонізацію. До середини XIX ст. археологія як наука перебувала ще в стадії становлення. Все зводилося переважно до пошуків скарбів, відсутні були глибокі і різнобічні звіти колекційних описів знахідок, уся документація переважно зводилася до кількох малюнків-ілюстрацій знахідок, загальних графічних планів розкопів. Однак звіти археологів-піонерів на той час були істотним досягненням у справі відтворення й інтерпретації давньої історичної дійсності.

Звичайно, археологічні методики З.А. Аркаса виглядають тепер дещо примітивними, бо як військовий, виконавець наказів, ототожнював свою працю з чіткими і лаконічними рапортами. В 1836 р. за дорученням головного командира Чорноморського флоту, адмірала М.П. Лазарева капітан-лейтенант П.С. Манганарі зробив опис цих

історичних пам'яток (грецьких колоній) на землях морського відомства, використавши античні джерела. Проте при переведенні масштабу з еллінських стадій у морські милі та суходільні версти виявилися дуже значні розбіжності. З.А. Аркас взявся виправити всі прорахунки й упущення свого попередника і блискуче справився із завданням. У 1852 р. він надрукував у “Записках Одеського товариства історії і старожитностей”, членом якого був разом із молодшим братом М.А. Аркасом, працю “Сравнительная таблица эллинских поселений по Евксинскому Понту безыменного автора с местами, назначенными на меркаторской карте Черного моря последней описи 1836 года капитан-лейтенанта Манганари – 1-го”. З.А. Аркас прив'язав усі пам'ятки до нульового меридіану з точністю до градуса і дав порівняльну таблицю масштабних норм. Отже, З.А. Аркас виконав основні вимоги методик сучасних археологічних розвідок.

Однією з найважливіших праць З.А. Аркаса є “Описание Ираклийского полуострова и древностей его”. Вісім років він працював над планами Херсонесу Таврійського, готуючи їх для Одеського товариства історії і старожитностей. На ті часи це була фундаментальна праця, мала додаток з восьми таблиць, планів і малюнків Іраклійського півострова, знятих з місцевостей.

Пізніше, в 1879 р., окреме видання “Описания...” З.А. Аркас здійснив у Миколаєві своїм коштом, при цьому доповнив його “Историей Херсонеса”. Сам написав передмову, додав ним же складений план місцевості Херсонесько-Монастирського мису. Опис ілюстрували креслення та карти Іраклійського півострова, руїн та видів старого Херсонесу, креслення та види Херсонесу, руїн Чембало (Балаклави), види і плани укріплення Фоедоро (Інкерман), малюнки висічених зображень на південних скелях Інкерманської долини. Усі ці додатки, як і книга в цілому, залишаються дуже важливими для археологів і в наші часи, викликають науковий інтерес у археологів-професіоналів як в історіографічному плані, так і у використанні розробленого З.А. Аркасом статистичного методу в археології.

Значну увагу він приділяв розробці історії Чорноморського флоту. Ще будучи лейтенантом на “Імператриці Марії” (російсько-турецька війна 1828-1829 рр.), вів докладні записи із описами подій. З.А. Аркас став першим дослідником-істориком Чорноморського флоту, про що зауважив ще свого часу відомий історик, секретар Одеського товариства історії і старожитностей М.Н. Мурзакевич.

¹²Автор працював над її створенням п'ять років, зібрав величезний документальний матеріал, що завдяки йому дійшов до нас. У відділі рідкісних видань Миколаївської обласної державної універсальної наукової бібліотеки ім. О. Гмирьова зберігається зброшурований матеріал щодо підготовчої роботи З.А. Аркаса з написання історії Чорноморського флоту. У четвертому томі “Записок Одеського товариства історії і старожитностей” з'явився його нарис “Начало учреждения Российского флота на Черном море и действия его с 1778 по 1798 год” (1858). Розповідає, як на голому місці будувалися верфі, портові споруди, спускалися на воду судна, прибували в наші краї переселенці з України і Росії, заселялися нові міста та поселення. Описує заснування першого адміралтейства в Херсоні, ще одного адміралтейського центру – Севастополя, облогу і взяття Очакова, дії 60 козацьких човнів у складі загону вітрильних суден. У подробицях описав заснування міста, яке дало притулок його батькам, не залишив поза увагою Одесу – взяття Гаджибею, активну участь у штурмі і наступній розбудові українського козацтва.

Автор прагнув якомога повніше висвітлити військові дії під час воєн з Туреччиною, морські битви під Очаковим (1788), в Єнікальській протоці (1790), між Гаджибеєм і островом Тендрою (1790), поблизу мису Калиакрії (1791), показати подвиги моряків, зокрема, капітана другого рангу Сакена. В 1863 р. у п'ятому томі “Записок Одеського товариства історії і старожитностей” було опубліковано його наступний нарис “Действия Черноморского флота с 1798 по 1806 год”. Тут багато уваги приділено знаменитому походу Чорноморської ескадри Ф.Ф. Ушакова в Середземне море для вигнання наполеонівських військ з грецьких островів, Мальти, з Албанії і Італії.

В 1867 р. у шостому томі “Записок Одеського товариства історії і старожитностей” була надрукована остання частина великої узагальнюючої праці З.А. Аркаса про історію Чорноморського флоту – “Продолжение действий Черноморского флота с 1806 по 1856 год”. Тут детально подано опис походу флоту під орудою адмірала Д.М. Сенявіна в Середземне море для звільнення від французьких військ Іонічних островів. Важливе значення має його детальна оповідь про будівництво нових суден в Миколаєві, Херсоні, Севастополі, підкріплює особливо плідне, на його погляд, сімнадцятирічне управління М.П. Лазарєва. Завершує сумними сторінками затоплен-

ня флоту в Севастополі. І тут же вказує місце написання своєї історичної праці – Севастополь, рік її завершення – 1863. Ця праця З.А. Аркаса, як і інші, залишається дотепер цінним історичним джерелом.

Він був засновником і директором Морської офіцерської бібліотеки в Севастополі, що з часів Кримської війни ще до 30 років розміщувалася в Миколаєві, доки повернулася до міста її заснування. Після виходу у відставку поселився у Миколаєві, де до останніх своїх днів займався історією Чорноморського флоту, античною археологією Причорномор'я.

В деяких останніх наукових виданнях З.А. Аркаса називають у числі найактивніших членів Одеського товариства історії і старожитностей до середини 50-х років XIX ст.²

---

¹ Див. докладніше: Шкварець В.П. Микола Миколайович Аркас: життя, творчість, діяльність. – Миколаїв; Одеса: Тетра, 2002; Його ж. Історія рідного краю. Миколаївщина. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2003; Березовська Т.В. Рід Аркасів: просопографічний портрет на історичному тлі доби. – Миколаїв, 2003 (Рукопис дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук); Її ж. Рід Аркасів: просопографічний портрет на історичному тлі доби: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – Миколаїв, 2004; Центральні і місцеві енциклопедичні і словникові, історичні, українознавчі, мистецькі та деякі інші видання, зокрема, краєзнавчі, Матеріали I-IV Миколаївських краєзнавчих конференцій “Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження”, публікації в “Краєзнавчому альманасі”, часописі “Вересень” останніх років, що видаються Миколаївським інститутом післядипломної педагогічної освіти та ін.

² Див., наприклад: Хмарський В.М. Археографічна діяльність Одеського товариства історії і старожитностей. – Одеса, 2002. – С. 88, 212; 24 березня 2004 р. завідувач кафедри історії України Одеського національного університету імені І.І. Мечникова, кандидат історичних наук, доцент В.М. Хмарський з означеної теми захистив докторську дисертацію в Одеському національному університеті імені І.І. Мечникова.